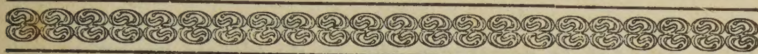
Gereformeerd Theologisch Tijdschrift.
Redactie-Adres: Prof. Dr T. HOEKSTRA te Kampen.
Aflevering 5. September 1927.

DE SCHEPPINGSWEEK

(Eenige opmerkingen naar aanleiding van artikelen onder dezen titel in het weekblad „Woord en Geest")

door

Dr. H. W. VAN DER VAART SMIT.

In het weekblad „Woord en Geest" [1]) verscheen voorjaar 1927 een serie van elf hoofdartikelen van de hand van „B", onder den titel „De scheppingsweek". De „Rotterdammer" bracht ik haar nummer van 17 Mei 1927 de sindsdien niet weersproken mededeeling, dat achter deze letter zich de Christelijk-Gereformeerde candidaat in de natuurphilosophie (biologie) H. A. Bakker, van de Leidsche Universiteit verbergt, voorzitter van de afdeeling-Leiden der S. S. R. Een en ander uit den inhoud van deze artikelenreeks geeft aan schrijver dezes, waar hij reeds eerder aan de discussie over Genesis 1 deelnam, aanleiding, om enkele opmerkingen in het midden te brengen.

* * *

Aan deze opmerkingen laten we een résumé van de opvattingen van den heer Bakker voorafgaan, namelijk aldus:

De heer Bakker zegt, dat van de bekende vier theorieën aangaande de scheppingsweek (nl. de letterlijk-historische,

[1]) In de nrs. 19—29, Febr., Maart en April 1927. Deze artikelen worden in het hiernavolgende geciteerd onder de Latijnsche cijfers I—XI.

de concordistische, de ideëele en de restitutie-theorie), de restitutie-theorie vrijwel uitgeschakeld kan worden, de letterlijk-historische en de concordistische opvattingen op verschillende gronden te verwerpen zijn en de ideëele opvatting aan de Heilige Schrift het meeste recht doet.

Tot de aanhangers van de *letterlijk-historische opvatting* rekent B., in afwijking van de gewone indeeling, alleen ds. J. C. Sikkel („Het boek der geboorten") en „misschien wel het overgroote deel van ons eenvoudige gereformeerde volk" (I), terwijl hij als de kenmerken dezer richting opgeeft, dat zij *a* de dagen van Genesis 1 als dagen van 24 uur opvat en *b* aan den zontvloed als geologische factor een albeheerschende beteekenis toekent (I). Later echter, nl. in het naschrift op XI zegt B., dat hij *niet* bedoelt, om het kenmerk sub a als kenmerk op te geven, daar bijv. toch ook ds. J. C. Sikkel „den 24-uur-duur in het midden laat" en dat hij evenmin het kenmerk sub b als kenmerk bedoelt op te geven, daar men toch ook, door in plaats van aan den zontvloed zulk een overgroote beteekenis als geologischen factor toe te kennen, met dr. A. Kuyper Sr. (Gemeene Gratie 1 [1], p. 11 en 12) aan de geologische gevolgen van den *zondeval* denken kan. Dus vallen de beide eerst opgegeven kenmerken weer volkomen weg en ontbreekt bij B. elke omschrijving of formuleering van de letterlijk-historische opvatting. Min of meer met het „naschrift" in strijd lezen we echter aan het slot van VII (en blijkens het „naschrift" op XI handhaaft B. deze verklaring), dat „het *kenmerkende* der z.g. letterlijk-historische opvatting hierin bestaat, dat men vasthoudende aan de chronologische volgorde in het scheppingsbericht gegeven, het scheppingswerk zich volbracht denkt in 6 dagen van normalen tijdsduur (24 uur)", terwijl hij hier, eveneens in overeenstemming met het „naschrift" van XI het zontvloed-kenmerk „in het midden" laat. In VII is dus het 6 $\times$ 24-uur-kenmerk weer *het* kenmerk der letterlijk-historische opvatting en valt derhalve ook ds. Sikkel bij de concordisten, terwijl voor de groep die de letterlijk-historische opvatting aanhangt, alleen

overblijft „het misschien wel overgroote deel van ons eenvoudige gereformeerde volk".

Tot de *concordistische* groep behooren volgens B. allen, die in de Schriftopenbaring elementen van historische, geologische, natuurkundige, enz. beteekenis meenen te mogen opmerken en deze elementen als Schriftgegevens vervolgens met de resultaten van de historische, geologische, natuurkundige, enz. wetenschappen vergelijken. Of, om het in de eigen woorden van B. te zeggen: zij, „die de harmonie van Schrift en wetenschap zoeken te verkrijgen door de scheppingsdagen op te vatten als tijdperken van langeren duur" en van wie op te merken valt dat zij zich bij dit streven „meestal tevreden hebben gesteld met een overeenstemming in hoofdzaken". B. ontleent deze omschrijving letterlijk aan dr. Bavincks dogmatiek [1]). Maar toch interpreteert B. deze woorden anders dan Bavinck, hetgeen reeds daaruit blijkt, dat Bavinck zichzelf rekent tot de aanhangers der letterlijk-historische opvatting, terwijl „B." Bavinck bij de concordisten voegt. Gewoonlijk wordt de term „concordistisch" aldus opgevat, dat alleen zij daaronder vallen, die de harmonie tusschen Schrift en wetenschap zoeken, deels ten koste van de wetenschap maar in elk geval *ten koste van de Schrift*, terwijl B. den term veel ruimer opvat, en onder concordisten *allen* samenvat, die tot den openbaringsinhoud der Schrift, ook elementen van historischen, geologischen, wetenschappelijken aard rekenen en met deze gegevens eenigerlei vergelijking, welke dan ook, met de resultaten der vakwetenschappen maken. Tot de concordisten rekent B. dan ook zoowel dr. Kuyper Sr. als dr. H. Bavinck, dr. A. Noordtzij, dr. Ridderbos, dr. G. Ch. Aalders, enz. kortom iedereen, die onder ons wel eens over Genesis I schreef, ook schrijver dezes, voegt implicite ook ds. J. C. Sikkel, dien hij eerst tot de letterlijk-historischen bracht, later weer bij de concordisten

[1]) Geref. Dogmatiek II, p. 524, 1908[2].

(dewijl hij in zijn „Boek der Geboorten" „den 24-uur-duur in het midden liet") en bekommert er zich niet over, dat al deze heeren zelve geenszins tot de aanhangers der concordistische opvatting gerekend wenschen te worden.

B. zelve is aanhanger der *ideëele* opvatting. Deze opvatting houdt volgens B. in, dat „Genesis I ons geen natuurlijke historie leert" (VIII), sterker, „dat God geenszins bedoeld heeft, ons in Zijn Woord dingen van natuurwetenschappelijken aard mede te deelen en dat het in Genesis I verhaalde niet bedoelt „ons te geven een verhaal van gebeurtenissen die geheel aldus en in de aldaar voorgestelde orde in den tijd hebben plaats gehad" (I), zoodat dus zoowel de *natuurwetenschappelijke* als de *historische* elementen in Genesis I niet tot den openbaringsinhoud behooren. Genesis 1 handelt volgens deze opvatting eigenlijk niet over de causae secundae, d. i. over de dingen der schepping en de wijze van hun ontstaan en werken, doch wil slechts de causae secundae ons laten zien in haar afhankelijkheid van de causa prima, God, en moet daartoe noodzakelijkerwijze van een menschelijke, en dus oud-Oostersche, feilbare, verkeerde, sinds lang verworpen en ons niet wetenschappelijk bindende *voorstellingswijze* inzake het natuurgebeuren en inzake den geschiedkundigen gang der dingen gebruik maken (VII en XI). „Het is steeds het doel der Schrift ons God te doen kennen als eerste oorzaak en grond aller dingen, beide in natuur en genade, en NIET *om ons bekend te maken met de tweede oorzaken"* (VII).

Niet weinig optimistisch schrijft B. aan het einde zijner beschouwing (XI), dat „door deze ideëele opvatting de moeilijkheden in het voorafgaande genoemd (n.l. in het geval dat men de letterlijk-historische of concordistische opvatting aanvaardt), *alle* kunnen worden ondervangen".

* * *

Teneinde niet in doublures te vervallen vermelden we de argumenten die B. tot steun van zijn critiek op de letterlijk-

historische en concordistische opvatting en tot opbouw van zijn ideëele opvatting aanvoert, tegelijk met de thans volgende opmerkingen, die we meenen tegen deze beschouwingswijze te moeten inbrengen.

Een eerste opmerking richt zich tegen de wijze, waarop B. omspringt met de auteurs wier namen hij noemt. Hij permitteert zich dr. A. Kuyper Sr., dr. H. Bavinck, dr. J. Ridderbos, dr. G. Ch. Aalders en vele anderen, ook schrijver dezes, tegen hun aller uitdrukkelijk uitgesproken en wel gedocumenteerden wil in, tot de aanhangers der concordistische in plaats van tot de aanhangers der letterlijk-historische opvatting te rekenen. Nu geven we in abstracto toe, dat een criticus, ook zelfs al is hij niet meer dan aankomend candidaat in de biologie, en al handelt het over mannen als dr. A. Kuyper Sr. en dr. H. Bavinck, het recht heeft om degenen die hij becritiseert, er op attent te maken, dat zij zich onbewust van deze hun dwaling, al hun levensdagen vergist hebben in het kamp, waartoe ze zich rekenden en dat het hem gepermitteerd is alsnog correctie van standpunt op hen toe te passen. Doch dan geschiede dit toch meer gedocumenteerd en met ietwat meer inleving in het standpunt dergenen, die aldus becritiseerd worden, dan in het onderhavige geval.

Vragen we ons namelijk af, *waarom* B. al de genoemde Geref. theologen die zichzelf aanhangers der letterlijk-historische opvatting noemden en noemen, bij de concordistische groep tracht in te lijven en *wie* hij nu overhoudt voor de letterlijk-historische opvatting, dan vinden we, dat hij al degenen die meenen dat de openbaring Gods ook iets zegt over de „causae secundae" zonder meer met den naam van concordisten bestempelt en voor de letterlijk-historische opvatting niemand overhoudt, dan alleen het als abstractie paradeerende „misschien wel overgroote deel van ons eenvoudige gereformeerde volk". En dit is een dubbel onrecht.

Concordisten zijn zij die om der wille van door hen als juist aanvaarde resultaten der vakwetenschappen aan den openba-

ringsinhoud te kort doen; diegenen, die den openbaringsinhoud der Schrift in dezelfde positie stellen, als het Roodhuiden-territoir in Amerika, dat voor de opdringende beschaving hoe langer hoe meer moet wegkrimpen en gedoemd is om te verdwijnen; diegenen die ons zichzelf vertoonen, eensdeels in knielende aanbidding voor schier alles wat den wijdschen naam van resultaat der wetenschap door de een of andere mode-strooming zich ziet toegewezen, anderdeels ongeduldig rukkend en plukkend aan den Schriftinhoud, teneinde de Schrift mee te zeulen achter de zegekar der „wetenschappen" en zoo ook naar zij hopen haar nog te behouden.

Onder *deze* signatuur staat de benaming „concordist". En dus ergert het, wanneer de hoofdartikelen in „Woord en Geest" ongeacht deze signatuur, de benaming „concordist" stempelen op den naam en het levenswerk van mannen, wier naam en levenswerk allerminst onder deze signatuur behooren gesteld te worden.

En brengt men hier in voorspraak voor B. en „Woord en Geest" nu nog tegen in: nu ja, maar B. en „Woord en Geest" bedoelen het zoo erg niet, dan zeggen we in de eerste plaats „verba valent usu", het gewone gebruik van een woord bepaalt den tendens, de strekking van een woord, maar voegen daar ook nog aan toe, dat B. den naam „concordist" inderdaad tendentieus gebruikt en de strekking van het woord hier het gebruik van het woord veroorzaakt heeft. Immers, B. is van meening, dat *elke* exegese die in den openbaringsinhoud der Heilige Schrift eenig goddelijk *objectief* gegeven aangaande het natuurgebeuren of aangaande de historie opmerkt en deze gegevens vergelijkt met de resultaten der vakwetenschappen om zoo mogelijk de harmonie (die er toch immers *objectief is)* te zoeken, aan de Schrift onrecht doet, dewijl de Schrift zijns inziens alleen handelt over de causa prima, God, in relatie tot de causae secundae, niets echter goddelijk objectief zegt over deze causae secundae zelve. En in plaats zich nu in te spannen dit wel zeer subjective standpunt tegenover

de Gereformeerde theologen, die hij aantast, zoo sterk mogelijk met bewijzen te staven, begint B. met de onderstelling dat dr. A. Kuyper Sr., dr. H. Bavinck en zoo vele anderen, die een geheel andere exegese der Schrift geven, zonder meer daarin altijd gedwaald hebben en de Schrift in haar toch klaarblijkelijke bedoeling niet hebben verstaan, ontzegt hun allen het recht van zelf hun eigen standpunt te hebben gekend en bepaald, en bestempelt hen — mir nichts dir nichts — met den door hen allen eenparig en steeds absoluut verworpen naam van „concordisten". Dat is toch wel wat erg en overschrijdt zoowel bij B. als bij het blad dat zijn artikelen de eereplaats gaf, de grenzen der gepaste vrijmoedigheid.

En wie houdt B. nu over als aanhangers van de „letterlijk-historische" opvatting?

Antwoord : niemand !

B. denkt zich de aanhangers der letterlijk-historische opvatting niet als werkelijke, maar slechts in abstracto als „mogelijke" menschen, die de eigenschap hebben, dat zij in de Schrift overal openbaringen aantreffen aangaande historische, geologische, natuurkundige, enz. bijzonderheden en bij den uitleg van deze openbaringselementen zelfs geen oogenblik denken aan wat hun van elders dan uit de Schrift bekend is, nog veel minder eenige vergelijking met dat „andere" maken, maar integendeel de meest onverstandige exegese die mogelijk is, prefereeren. Menschen, die een verstandige exegese geven, zijn direct „concordisten". In B.'s artikelen zijn de onderstelde aanhangers der letterlijk-historische opvatting, gelijk B. die zich min of meer, alhoewel zeer onduidelijk voorstelt, slechts *eventueele* menschen, ietwat ridicule figuranten op den achtergrond, het geheel abstracte „misschien wel overgroote deel van ons *eenvoudige* gereformeerde volk", bij wie het simplex sigillum ridiculi is.

De strekking dezer „Verzerrung" is duidelijk. B. ridiculiseert de letterlijk-historische opvatting, vat verder al degenen, die zijn ideëele opvatting niet deelen, onder den naam van

„concordisten" samen en bestrijdt deze mannen van wetenschap dan met de argumenten die hij tegen het concordisme meent te kunnen aanvoeren. En deze bestrijding is zoodoende uitermate vergemakkelijkt, want de overbrenging van alle Gereformeerde theologen van naam naar het kamp der concordisten ontheft B. van de verplichting om te onderzoeken of wat hij nu zonder meer een concordistische concessie aan de natuurwetenschappen noemt, toch niet eigenlijk letterlijk-historisch door de Schrift geleerd wordt. Maar tegelijk brengt het constateeren dezer onregelmatigheid de wondeplek van B.'s artikelen aan het licht; hij heeft van de letterlijk-historische opvatting geen ernstig werk gemaakt.

* * *

We bespreken thans in de tweede plaats, de argumenten die B. tegen de onder de Gereformeerde theologen gangbare opvatting van Genesis 1 (door hem de concordistische en door ons de letterlijk-historische opvatting genoemd) in het midden brengt.

Deze argumenten zijn de volgende:

a. In Genesis 1 : 20, 21 lezen we: En God zeide: Dat de wateren overvloediglijk voortbrengen een gewemel van levende zielen; en het gevogelte vliege boven de aarde, in het uitspansel des hemels. En God schiep de groote walvisschen, en alle levende wriemelende ziel, welke de wateren overvloediglijk voortbrachten, naar haar aard; en alle gevleugeld gevogelte naar zijn aard...... de vijfde dag.

En daarna staat er van den zesden dag, dat God toen schiep „vee en kruipend en wild gedierte der aarde".

De *palaeontologie* echter brengt in het midden — volgens B. terecht — dat de amphibieën en reptielen en insecten in het carboon optreden, daarna de zoogdieren in het trias en daarna de vogels in de jura; een andere volgorde dus dan in Gen. 1 : 20 en 21 en vervolgens vermeld wordt.

B. meent dat men bij dezen stand van zaken de palaeon-

tologie bijvallen moet en de mededeelingen der Schrift ter zake alleen in „ideëelen" zin te verstaan heeft.

b. Een tweede reeks van argumenten ontleent B. aan de elementen van het „oud-Oostersche wereldbeeld" in Genesis 1. Hiertoe rekent B. in de eerste plaats, dat de antieken zich „licht" en „duisternis" min of meer subtantiëel dachten en er dus niets ongerijmds in zagen, om het licht op den eersten dag te doen ontstaan, terwijl de hemellichamen eerst op den vierden dag komen. B. vindt dat wij bij ons nieuw-Westersch wereldbeeld dit wèl ongerijmd behooren te achten.

In de tweede plaats rekent B. tot het oud-Oostersche wereldbeeld, dat het uitspansel in Gen. 1 als een „ding" wordt gedacht, *waaraan* de hemellichamen worden opgehangen en *waaronder* het gevogelte vliegt.

Volgens ons nieuw-Westersch wereldbeeld is er in het geheel geen uitspansel en is er op den tweeden dag, indien men den tekst der Schrift niet ideëel, doch letterlijk opvatten wil, door God *niets* geschapen (VIII).

En in de derde plaats rekent B. tot het oud-Oostersche wereldbeeld, dat men zich de schepping van levende wezens als een soort generatio spontanea uit de aarde dacht. „Dat uit de aarde levende wezens ontstaan, was voor den Israëlietischen schrijver een vaststaand feit. *Wij* weten, dat zonder meer uit kaas geen mijten, uit modder geen kikvorschen, uit stof geen luizen en andere ongedierten ontstaan, uit het akkerland geen grassen en andere wilde planten opschieten". De voorstellingswijze van den schrijver van Genesis is de oud-Oostersche.

c. Een derde reeks van argumenten put B. uit de vergelijking van Gen. 1—2 : 3 (het dusgenaamde eerste scheppingsverhaal) en Gen. 2 : 4—25 (het dusgenaamde tweede scheppingsverhaal). Volgens B. klopt, indien men beide verhalen letterlijk wil nemen, „de chronologische volgorde van de scheppingsfeiten in beide hoofdstukken niet. In Gen. 1 is de volgorde aldus : 1e planten, 2e dieren, 3e man en vrouw. In Gen. 2 : 4 v. echter : 1e de man, 2e de planten, 3e de

dieren, 4e de vrouw". En, wederom volgens B., is deze tegenstrijdigheid in onze statenvertaling verstopt, doordat de statenvertalers bijv. in Gen. 2 : 18 in plaats van letterlijk te vertalen : „De Heere God zeide : het is niet goed dat de mensch alleen zij", ten onrechte vertaalden : „Ook *had* de Heere God gesproken : Het is niet goed, dat de mensch alleen zij".

d. Een vierde argument ontleent B. aan het feit, dat naar zijn meening „dag" als het in de Schrift een tijdsduur aangeeft, „slechts twee dingen kan aanduiden, n.l. òf een periode van 24 uur, òf de tijd die verloopt van den morgen tot den avond, een lichtperiode dus". Op exegetische gronden meent hij dan te mogen handhaven, dat Gen. 1 in geen geval ruimte biedt voor de geologische tijdperken, terwijl toch op geologische en natuurhistorische gronden zijns inziens ongetwijfeld van tijdperken moet worden gesproken. Zoodoende moet dus de letterlijke (sc. concordistische) opvatting worden prijsgegeven en een ideëele opvatting worden aanvaard.

Tot zoover de argumenten van B.

— — — — — — — — — — — —

Laat ons deze argumenten-reeksen één voor één een oogenblik bezien.

a. *De palaeontologie*. B. gaat uit van een bepaalde indeeling van tijdperken, n.l. als volgt :

I. Azoicum (= zonder dieren)

II. Eozoicum (= de eerste dieren)

III. Palaeozoïcum (= de oudheid der dieren)

a Cambrium
b Siluur
c Devoon
d Carboon (steenkooltijdperk)
e Perm.

IV. Mesozoïcum (= de middeleeuwen der dieren)
- *a* Trias
- *b* Jura
- *c* Krijt.

V. Neozoïcum (= de nieuwe tijd der dieren)
- *a* Tertiair
- *b* Quartair.

Op deze indeeling en op het volgen van deze indeeling heb ik enkele aanmerkingen. In de eerste plaats wil ik aan B. die zich voor het oud-Oostersche wereldbeeld interesseert, de vraag voorleggen, of hij in de palaeontologische indeelingen nog nooit iets van het nieuw-Westersche wereldbeeld heeft ontdekt? De schaal moet in evenwicht blijven. Wie de Schrift-mededeelingen wil onderscheiden van de in haar eventuëel vervatte oud-Oostersche elementen, neme zeker de 20e-eeuwsche palaeontologische mededeelingen niet critiekloos over, alsof in deze geen nieuw-Westersche wereldbeeld-elementen schuilen. En de geloovige in het bijzonder vergete dit niet.

Het nieuw-Westersche wereldbeeld is evolutionistisch. Wie bij de verschillende geologen en palaeontologen zoekt naar de gronden, welke hen bewegen om aan de verschillende tijdperken een bepaalden *tijdduur* toe te leggen, vindt *niets* dan evolutionistische philosophie. Voor het bepalen van de lengten der tijdperken bestaan er noch geologische noch palaeontologische gegevens. Voor het bepalen dezer lengten bestaan er alleen en uitsluitend nieuw-Westersche geleerden. Uiteraard loopen die lengtebepalingen niet slechts in de honderdtallen jaren, maar in de millioenen jaren uiteen.

Verder is zonder eenige moeite te zien, dat in het boven afgedrukte schema van B. tweeërlei indeelingsprincipe voorkomt; het hoofdindeelingsprincipe richt zich naar (de theorieën aangaande) het vinden van versteende resten (fossielen) van dieren, het tweede principe, daarmee parallel gesteld, is het geologische. Nu is wel toe te geven, dat het indeelings-

principe dat zich baseert op het vinden van fossielen, terecht tot op heden als hoofdprincipe geldt, omdat er vrij veel fossielen gevonden zijn, doch het eenige indeelingsprincipe is het niet en de indeeling zelve is wederom niet vrij van apriorische (evolutionistische) constructies. En, al *schijnt* het geologische principe aan het palaeontologische een parallel te bieden, die de eerste hypothese steunt, toch is dit niet meer dan schijn, daar men vaak den ouderdom van een aardlaag uit de fossielen, doch... omgekeerd den ouderdom van de fossielen weer uit de ligging van de aardlaag afleidt. En op deze wijze suggereert men zichzelf en anderen, dat men met onweersprekelijke resultaten der natuuronderzoekingen te doen heeft, terwijl niet veel critisch inzicht noodig is, om in steê van resultaten van natuuronderzoek de resultaten van evolutionistische philosophie te ontdekken.

Het ware interessant dit met voorbeelden toe te lichten, doch voerde ons in dit schema van „opmerkingen" ongetwijfeld te wijd.

Bovendien biedt het geologische principe weinig houvast. Vooreerst is de aardkost maar slechts zeer gedeeltelijk doorzocht ; het diepste boorgat in Europa, bij Czuchow in Silezië, is maar 2240 M. diep, het diepste boorgat ter wereld bij Clarksburg in West-Virginia, haalt niet meer dan 2422 M. ; dit beteekent, dewijl de middellijn van den aequator ± 12755 K.M. is, dus hetzelfde als wanneer men in een bol van 12 M. doorsnede een prikje maakte van 2 millimeter. Maar bovendien komen de ondersteld achtereenvolgens ontstane aardlagen *nergens* zonder onderbreking in de werkelijkheid aldus voor en is het schema als zoodanig louter hypothese, op twijfelachtige gronden gebouwd en door een evolutionistische verklaringswijze gedragen. „Voorshands zou het aanbeveling verdienen", zegt dr. H. Bavinck in 1908 terecht [1]), „dat de geologie, die betrekkelijk nog zulk een jonge wetenschap is en wel reeds veel onderzocht heeft, maar toch nog zoo

[1]) Geref. dogmatiek, II 1908², p. 529.

eindeloos veel te onderzoeken heeft, zich bepaalde tot het verzamelen van materiaal *en van het bouwen van conclusies en het opstellen van hypotheses afzag.* Zij is daartoe nog volstrekt niet in staat en moet nog langen tijd geduld oefenen, eer zij daartoe bevoegd en bekwaam is". Dit woord heeft sinds 1908 niets van zijn klemmende kracht verloren.

Dat B. echter voor de elementen van het evolutionistisch nieuw-Westersche wereldbeeld in zijn palaeontologische en geologische constructies weinig oog heeft en te gemakkelijk hypotheses voor resultaten en vaststaande conclusies houdt, verbaast minder als men in dit verband opmerkt, dat de hypnose van het evolutie-dogma min of meer over hem heerscht. In V leest men: „Als in het Eozoïcum de eerste dieren — o.a. de uitgestorven, op kreeften gelijkende Trilobieten en de nu nog levende Brachiopoden (armpootigen, schaaldieren) — optreden, zijn deze reeds *zoo hoog ontwikkeld,* dat men *verplicht is aan te nemen, dat hun voorvaders reeds in het Azoïcum leefden, al zijn ze daarin dan tot nog toe niet gevonden".* En deze uitlating staat bij B. niet op zichzelf, gedenke bijv. zijn sympathie met het evolutionisme van den Roomsch-Katholieken geleerde Henri de Dorlodot, hoogleeraar in de geologie en palaeontologie aan de universiteit te Leuven [1]).

Het komt mij voor, dat iemand die zulke uitlatingen voor zijn rekening neemt, zichzelf de mogelijkheid heeft ontnomen om aan de Gereformeerde Schriftopvatting recht te doen. Een primaire eisch voor een ieder, die de resultaten van het natuuronderzoek en de exegese van Genesis 1 met elkander vergelijken wil, is dat hij onderscheid weet te maken tusschen de werkelijke „resultaten" eenerzijds en de evolutionistische ideeën eener wereldbeschouwing, die de scheppingsgedachte verwerpt en de „resultaten" voor haar ideeën annexeert anderzijds. Weet iemand dit onderscheid niet te maken, ja

---

[1]) Le Darwinisme du point de vue de l' orthodoxie catholique, I 1921, L'origine des espèces.

sterker, gaat hij blijkbaar mee met een wereldbeschouwing, die aan de scheppingsgedachte antithetisch is, gelijk als in de bovenaangehaalde uitlating met B. het geval is, dan is het onmogelijk geworden, dat zijn Schriftbeschouwing aan de Schrift recht zou kunnen doen, dan heeft hij principieel reeds een standpunt gekozen tegenover den Schriftinhoud.

Wat de quaestie der volgorde „gevleugeld gevogelte — kruipend gedierte" betreft, kunnen we na de bovenstaande opmerkingen over evolutionistische structuren, kort zijn. B. vermeldt, nadat hij de volgorde van het ontstaan der dieren gelijk de palaeontologie deze over het algemeen zich voorstelt, heeft weergegeven, dat „het begin en eindpunt van deze reeks met het scheppingsverhaal *geheel in overeenstemming zijn*. Het zijn echter de kruipende dieren en het gevleugeld gevogelte, alsmede de scheiding van den vijfden en zesden dag, die ernstige moeilijkheden opleveren" (V). Welnu, als de overeenstemming zóó groot is en de moeilijkheden zóó weinige, dan is er voor den geoloog en palaeontoloog wel reden tot eerbiedige bewondering voor een schriftuur, die zóóvele duizenden jaren geleden te boek gesteld, toch nog zoo *ontzaglijk* veel overeenstemming heeft zelfs met de resultaten der 20e-eeuwsche palaeontologie. Het komt mij voor, dat er — voor den 20e-eeuwschen geoloog en palaeontoloog — dan eenige reden ontstaat tot vrees voor een „ideëele" opvatting van Genesis en tot stijgende waardeering voor de Schriftmededeelingen als reëele mededeelingen aangaande „zintuiglijk-waarneembare" scheppingsgebeurtenissen. Maar goed, er is dan toch ook nog een „ernstige" moeilijkheid inzake de volgorde van het werk van den vijfden en den zesden dag. De palaeontologie meent dat er reden is, om het ontstaan der kruipende dieren te stellen vóór dat der vogels, de Schrift zegt het omgekeerd. Nu kan ik inbrengen, dat het water, met name de zee, het meest bederfwerend is en daardoor het beste in staat om dierenresten te bewaren, — met dit gevolg, dat het aantal fossielen van water- en landdieren zeer groot is, de vogels daarentegen zich aan den dood door verdrinking

door hun levenswijze steeds konden onttrekken, zoodat er überhaupt weinig fossiele vogelsoorten bekend zijn. En ook kan ik betoogen, dat de exegese van wat dierkundigen van deze eeuw onder systematische soortnamen samenvatten uit andere begrippenwerelden stamt, dan de terminologie van Genesis 1. En ook zou ik mij kunnen inspannen om uit Handlirsch of Schlosser aan te toonen, dat het nog lang zoo zeker niet is, gegeven bovendien de aanvechtbare constructie der geologische tijdperken, dat de ondersteldе moeilijkheid een ernstige moeilijkheid is. Het komt mij echter voor, dat het bij de bespreking van deze betrekkelijk kleine en ondergeschikte „moeilijkheid" de rechte plaats is, om te zeggen, dat ook wanneer de geologie en palaeontologie nog veel meer moeilijkheden zouden weten op te noemen, dan deze éêne, het geenszins onze roeping is om oogenblikkelijk te zoeken de plooi glad te strijken en te trachten den Schriftuitleg met de meening van den dag in harmonie te brengen; integendeel. Ongetwijfeld bestaat er objectief overeenstemming tusschen de waarheid van het natuuronderzoek en de waarheid der Schrift. Er is maar één waarheid. En deze is overal dezelfde. Wie op de rechte wijze zou weten te lezen in het boek der natuur zou daar hetzelfde Woord Gods als in de Schrift vinden. Maar er is niemand die het boek der natuur op de rechte wijze weet te lezen. En er is ook niemand, die de Schrift op de eenig juiste wijze weet uit te leggen. Zoowel de geoloog als de theoloog kennen ten deele. En het is te vroeg gegrepen triomf, om de *harmonie* tusschen geologie en theologie nu *geheel* te willen kennen; ook die harmonie zal ten deele zijn. En die harmonie blijve liever „ten deele", dan dat òf de geoloog zijn „resultaten" verkrachte òf de theoloog aan de Schriftopenbaring te kort doen zou. Laat er, als het moet, maar rustig tijdelijk eenige disharmonie zijn. Dit is veel beter dan een geforceerde harmonie, die geologie en theologie beiden bezwaren zou. Die gelooven haasten niet.

Maar bovendien, indien men geen disharmonie dulden wil

en coûte que coûte eenheid in zijn wetenschap wil zien, laat dan vaststaan, dat niet de theoloog naar de „ideëele" opvatting vluchten moet, omdat de geoloog en palaeontoloog hem te sterk worden, doch omgekeerd de theologie het zwaarst in de schaal wege. Zij immers heeft in de vele eeuwen van haar arbeid haar resultaten diep kunnen fundeeren en lang en breed overwegen, terwijl de geologie en palaeontologie de vergelijking met haar hierin geen oogenblik kunnen doorstaan. En dit klemt te sterker, omdat de theoloog behalve Genesis 1 nog een ganschen bijbel heeft, die hem in den uitleg van Gen. 1 helpt. Dat wil zeggen : wij hebben den uitleg van Gen. 1 naar de analogia scripturae te regelen, door n.l. ons af te vragen hoe de Schrift in analoge vraagpunten elders verstaan wil worden. Leert de Schrift ons bijv. in het Nieuwe Testament aangaande de opstanding van Christus ook alleen iets „ideëels" ? Leert ze ons *overal*, waar zij over het materieele en corporeele handelt, *niets* aangaande het natuurlijke ? Heeft de Schrift het niet in *reëelen* zin over opstanding des vleesches en een nieuwe aarde ? Of moet dat alles, moeten de mededeelingen aangaande schepping en herschepping *beide* in ideëelen zin worden verstaan ? Zijn hemel en hel reëele of ideëele grootheden ? De vraag stellen is haar beantwoorden. Maar dan moeten we ook met de „duidelijke" plaatsen de onduidelijke verklaren en is er een algemeen principe voor de exegese van Gen. 1 door de Schrift ons gegeven. Is het het karakter der openbaring Gods, dat ze ons *overal* niet alleen het „dat" openbaart, maar ook aangaande het „hoe" der dingen gegevens objectief ons brengt, dan is het apriori zeker, dat we in Genesis 1 te beginnen hebben, met een gelijken stand van zaken te onderstellen en te handhaven. Entweder — oder, in de heele Schrift moet van de schepping af tot de voleinding toe *alles* wat de Schrift op gelijke wijze mededeelt, òf a priori in ideëelen zin worden verstaan, òf a priori in reëelen zin worden verstaan. En waar nu de theologie — en ik denk in het bijzonder aan de Gereformeerde theologie — ruimschoots en in vele eeuwen gelegenheid heeft

gehad om in dezen tot een beslissing te komen, behoort zij zeker niet voor de eerste de beste „moeilijkheid" van een geoloog of palaeontoloog tot défaitisme te vervallen. En dat te minder, waar de geologie en palaeontologie nog zeer jonge wetenschappen zijn, bovendien op nog zeer onzekere grondslagen rusten en over het algemeen haar conclusies en hypothesen aan de evolutie-gedachte zijn ontleend. Natuurlijk zien wij met belangstelling uit naar de werkelijke resultaten van het natuuronderzoek; doch wij verkeeren daarbij niet in de positie van den drenkeling, die naar een stroohalm grijpt; we verkeeren daarbij veeleer in de sterke positie van dengene, die vanuit zijn „vaste woning" de reddingsplank uitsteekt naar wie op drijfzand wandelen. Verre ervan om eigen Schriftopvatting uit oorzaak van dusgenaamde enkele „moeilijkheden" van geoloog of palaeontoloog in het ideëele te laten vervluchtigen, zullen we met een „reëele" en wel gefundamenteerde Schriftopvatting den geoloog en palaeontoloog in zijn worstelen om een oplossing, handvest bieden en hem helpen om zijn moeilijkheden van haar ideëele structuren te ontdoen teneinde den reëelen kern der werkelijke resultaten na te speuren. En voorzoover de „moeilijkheden" op deze wijze niet verdwijnen, zullen we, overtuigd van ons kennen „ten deele", de moeilijkheden voorshands moeilijkheden zoo noodig laten blijven, maar houden in elk geval onze Schriftopvatting vast. Onze Schriftopvatting rust niet in de wisselende theorieën van den dag, maar rust als openbaring Gods in zichzelve en gaat tot dusver in sterkte van waarheidsgrond alle theorieën van alle geologen en palaeontologen te zamen verre te boven. Augustinus zeide eenmaal, toen men hem vroeg welke de drie voornaamste eischen waren voor iemand, die de welsprekendheid najoeg: 1e de uitspraak, 2e de uitspraak en 3e de uitspraak. En zoo zeggen wij, als men ons vraagt welke de drie voornaamste eischen zijn, voor iemand die de openbaring Gods in de Schrift, ook in Genesis 1, wil verstaan: 1e de nederigheid, 2e de nederigheid en 3e de nederigheid. Dat men in de eerste en in de tweede plaats en in de derde

plaats vreeze om iets aan de openbaring Gods in Zijn Woord te kort doen. En eerst dàn, maar ook eerst dan, worden de resultaten van het natuuronderzoek voor den geloovige belangrijk.

We zeggen dit niet, omdat we de resultaten van geologie, palaeontologie, astronomie, enz. gering tellen, maar we zeggen dit, omdat B. en met hem „Woord en Geest" (dat aan deze hoofdartikelen de leader-plaats gaf), de resultaten van het Schriftonderzoek te gering tellen en de juiste verhouding van Schrift en natuur uit het oog verliezen.

Nog iets:

In VIII zegt B.: „Het bestaan van licht, onafhankelijk van zon, maan en sterren, is dan ook voor den schrijver van het Genesis-verhaal niets ongerijmds". Maar...... is dat dan voor ons wèl ongerijmd? „Iets ondenkbaars"? (III). Mij dunkt, dit is bij B. een rationalistische wijze van redeneeren. Gustav Fechner in zijn mooie, mystieke boekje „Vom Leben nach dem Tode" [1]), noemt op, dat wij drie keer leven, de eerste maal in de 9-maandsche periode vóór de eigenlijke geboorte, de 2e maal zoo wij sterk zijn 70, 80 jaren op deze aarde, de 3e maal in de eeuwigheid. Nemen wij het aardsche leven gelijk wij het nu kennen tot maatstaf, dan is volkomen ondenkbaar, dat een mensch in water en bloed 9 maanden leven kan; en is even ondenkbaar, dat hij na dezen in wederom gansch anderen bestaansvorm een derde leven leven zal. Nochtans is het leven dier 9 maanden een onloochenbaar feit en verkondigt de opstanding van Jezus Christus dat het Woord Gods aangaande het „derde" leven evenzeer de waarheid is. Met andere woorden: indien onze maatstaf van wat „denkbaar" of „ondenkbaar" is, ontleend is aan wat wij in dit leven op deze aarde gewoon zijn, deugt onze maatstaf niet. Ook de aarde maakt haar „drie levens" door; het eerste leven gelijk het beschreven staat in het „boek der Geboorten" in Genesis, het tweede leven na den zesden dag en den zon-

---

[1]) 1911[7].

deval, het derde leven eenmaal, als er een nieuwe aarde zal zijn. En het getuigt van gebrek aan werkelijkheidszin, wanneer men datgene dat men gewoon is in dit „tweede" leven te zien, zonder meer op het „eerste" leven toepassen wil. A posse ad esse non valet consequentia. En wie toch deze sprong waagt, gedenke aan het kort begrip der bescheidenheid hetwelk bij de lust tot hypothesen tot een gedurige vermaning moge worden herhaald, namelijk het gesprek tusschen een monnik en zijn gestorven vriend, uit vorige eeuwen ons in vraag en antwoord aldus overgeleverd:

„Estne taliter qualiter?"
„Totaliter aliter!"

Wellicht dat de overdenking van vraag en antwoord, menige theorie over wat aangaande de schepping der wereld „denkbaar" of „ondenkbaar" door ons zou moeten worden verklaard, achterwege kan doen blijven.

b. Het Oud-Oostersche wereldbeeld.

De tweede argumenten-reeks van B. betreft het „oud-Oostersche wereldbeeld".

Over dit onderwerp is zooveel geschreven, met name reeds in dezen en ook in den vorigen jaargang van dit tijdschrift, dat de bespreking van de theoretische fout, die B. o. i. in zijn onderstellingen maakt, allicht tot doublures met bedoeelde artikelen zou voeren.

Maar een enkele aanteekening zij hier toch geoorloofd.

Het is mij, ook met de meest oud-Oostersche-wereldbeeld-instelling die ik mij maken kan, niet mogelijk in Genesis 1 iets zoo „Manichaeisch" over licht en duister als B. onderstelt, iets zoo ongerijmds als een substantieel uitspansel en iets zoo pantheïstisch als een generatio spontanea te lezen. Het komt mij voor, dat men aan den tekst der Schrift wel een zeer groot geweld moet aandoen, om dergelijke ondersteld-oud-Oostersche visies in den tekst in te leggen. En dat te meer, wanneer men, gelijk B. in zijn hoofdartikelen doet, met

min of meer sympathie gewag maakt van de Dorlodot's aanvaarding...... van een P-codex, volgens welke Genesis 1 maar enkele eeuwen vóór Christus valt, in een tijd waarin dergelijke onderstellingen geheel en al een anachronisme zijn.

Hebben wij veeleer van den antieken mensch niet een totaal verkeerde, nieuw-Westersche voorstelling, die ons parten speelt? Wie in de „Christelijke Encyclopaedie" [1]) onder vox „Heelal" ziet, wat dr. W. J. A. Schouten zegt, leest dat deze geleerde aan „vele uitspraken" der Heilige Schrift zelfs zóóveel weet te ontleenen, dat hij een teekening van het „Bijbelsch wereldbeeld" aanbiedt, waarin de Gehenna als een zeer materiëele paddestoel onder de oerzee zit en alleen de „schatkameren van wind, regen en sneeuw" ontbreken. Ik geloof, dat men den bijbel wel met een zeer nieuw-Westersch oog moet lezen, om zulke constructies te kunnen maken. Veeleer schijnen de uitspraken der Heilige Schrift ons tot de gedachte te dringen, dat men vóór Ptolemeus, bijv. onder de aartsvaders en hun tijdgenooten, vrijwel *geen* voorstelling van de samenstelling van het heelal zich maken kon en dientengevolge zich uitte in epos en lyriek. Misschien zou men wel zeer hartelijk lachen om de naïviteit van hen, die op grond van zulke uitingen teekeningen van natuurkundigie exactheid vervaardigen. Ik weet wel, dat de evolutionist ook in de godsdiensthistorie, zich den antieken mensch als een half-kindschen stakker voorstelt, die nog heel wat evolutie noodig had om verstandig mensch te worden. Maar ik geloof er niets van, dat deze „nieuw-Westersche" voorstelling juist zou zijn. Mij dunkt, wij moeten de antieke menschen zien als precies zulke menschen gelijk wij, slechts met minder technisch materiaal van kennis tot hun beschikking. Wat Genesis ons aangaande de aartsvaders mededeelt en teekent, is zeker niet met deze gedachte in strijd, ja vindt sterke bevestiging in de vondsten onlangs te Ur, in welke een zeer oude en toch buitengewoon rijke cultuur uit den tijd van vóór Abra-

---

[1]) Uitgave J. H. Kok, Kampen 1925.

ham aan den dag gekomen is. En daarom ben ik niet in staat, om teekeningen die op beeldspraak van epos en lyriek zijn gebaseerd, als ter zake doende, te waardeeren. Ik geloof, dat ik met den antieken mensch om zulke teekeningen lachen mag. En wat de „vele uitspraken der Heilige Schrift" betreft, deze ontleenen haar taal en woordenschat weliswaar aan de taal en den woordenschat van menschen die zich over den kosmos slechts in epos en lyriek wisten te uiten. Dit is de dienstknechtsgestalte van het Woord Gods. De hemelsche schat moest in aarden vaten worden gelegd. Maar indien het niet recht is, wanneer wij ons een exact, te teekenen wereldbeeld van de bijbel*schrijvers* ontwerpen, is het nog veel minder juist wanneer wij ons een dergelijk *„Bijbelsch"* wereldbeeld maken. Dan wordt niet alleen aan de bijbelschrijvers maar ook en nog veel meer aan het karakter van de openbaring Gods onrecht gedaan. En overigens hebben wij zeer dankbaar te zijn, dat de oude mensch zich slechts in epos en lyriek dichterlijk over den kosmos uiten kon. De „aardsche vaten" aan epos en lyriek ontleend, waren voor het dragen van den hemelschen schat gedurende alle eeuwen oneindig beter geschikt dan eenig natuurkundig georiënteerd „wereldbeeld" vóór of na Ptolemeus of Copernicus of Einstein ooit zou kunnen zijn. De epos en de lyriek toch is voor alle eeuwen in wezen dezelfde. Volgens Alexander von Humboldt kunnen de vragen van Job 38 : 4—6, 18, bij alle vorderingen die de natuurwetenschappen maakten, heden ten dage nog precies eender gesteld worden. Het *natuurkundige* „wereldbeeld" echter behoort tot het wisselende van den dag, heden aanvaard, morgen verworpen.

Over de oud-Oostersche wereld is er tegenwoordig vrij veel litteratuur [1]). Het zou onbegonnen werk zijn, te trachten

---

[1]) Men zie: A. S. Zerbe, The Antiquity of Hebrew Writing and Literature, 1911, die op schoone wijze laat zien hoe ingewikkeld het probleem is en hoe veel nog te onderzoeken is; dr A. Noordtzij, Gods Woord en der eeuwen getuigenis, 1924, die o.a. het Babylonisch scheppingsepos uitvoerig behandelt; dr W. B. Kristensen, Het leven uit den

en passant deze te behandelen. Maar ik meen dat geen deskundige mij tegenspreken zal, indien ik tweeërlei uit die oude literatuur-gegevens afleid; in de eerste plaats, dat het gezond verstand van de antieke volkeren op hetzelfde niveau als het onze gewaardeerd moet worden, en in de tweede plaats, dat over de scheppings-geschiedenis slechts epos en lyriek bestaat, welke ook door de volkeren die ze schiepen niet voor wetenschap maar voor epos en lyriek werden gehouden. Voor het eerste zijn bijvoorbeeld de wetten van Hammoerabi (tijdgenoot ongeveer van Abraham) een bewijs. Deze wetgeving is een exempel. Komt zelfs niet het bankwezen met giro-verkeer daarin voor? En de „wijsheid der Egyptenaren" was niet geringer. Voor het andere is, om nu maar niet te veel te noemen, het Babylonische scheppingsepos een bewijs. Daarin is nu eens Mardoek, de god van Babel, dan weer Bel of Enlil de god van Nippur, dan weer Ea, de god van Eridoe de hoofdpersoon. Waarschijnlijk gaat het epos dus op drieërlei bron terug en is wat thans voor ons ligt de Babylonische slot-combinatie. Ongetwijfeld echter is de schepper dezer slot-combinatie een groot politicus geweest. Hij wist de drie concurreerende groote steden in de epische apotheose harer drie goden tot één idee te vereenigen. Maar wat is het anders dan apotheose, religieuze exponent van die liefde tot eigen stad en staat, die uit eng particularisme tot breeder landsidee moest opgeheven worden? En hoe ver ligt een dergelijke politieke dichting verwijderd van de begrippenwereld onzer natuurkundigen! En hoe is het mogelijk met een nieuw-Westersch natuurkundig teekenstift een exact „oud-Oostersch wereldbeeld" aan al die dichtstukken te ontleenen! Wat oud-Oostersche epos en lyriek is, kan en mag niet met nieuw-Westersche maatstaven van wetenschap wor-

---

dood (studiën over Eg. en oud-Griekschen godsdienst) 1926; A. H. Edelkoort, Het zondebesef in de Babylonische boete-psalmen, 1918 (diss.); in dit werk vindt men een breede litteratuuropgave (tot 1918) over de Sumerisch-Akkadische vondsten; verder niet te vergeten de werken van prof. dr H. Th. Obbink, enz. enz.

den gemeten. En wie het probeert combineert het heterogene en produceert een nieuw-Westersch wereldbeeld van den antieken mensch, uitgedacht in de sferen van een evolutionistische eeuw, welke den antieken mensch zich tot een kinderlijk embryo van een cultuurschepsel degenereert.

c. *De twee scheppingsverhalen.*

De derde argumentenreeks van B. is ontleend aan de onderstelling dat er twee scheppingsverhalen zijn en deze zoo men ze letterlijk-historisch opvat, elkander tegenspreken.

Ik vermeet mij niet, mijzelf als woordvoerder te beschouwen op het gebied van Oud-testamentische exegese en ging dus liefst dit deel van B.'s artikelen stilzwijgend voorbij.

Maar — nu de eisch der volledigheid maakt dat dit niet zonder meer kan, wil ik B. er toch op wijzen, dat de hypothese der twee scheppingsverhalen, die hij zoo gemakkelijk aanvaardt, feitelijk ontleend is aan en rust op de hypothese der „bronnenscheiding" naar J. E. D. en P. en dat, indien deze laatste hypothese niet, gelijk door velen is betoogd, op voldoende gronden rust, daarmee tevens de hypothese der twee scheppingsverhalen haar grond verloren heeft.

Bovendien staat aan deze hypothese het feit in den weg, dat Gen. 2 en 3 zeer sterk bijeen behooren. Zoo lezen we bij prof. dr. A. Noordtzij: „Dikwijls is Genesis 2 als een tweede scheppingsverhaal voorgesteld. Daarin is slechts dit juist, dat het begin van dit hoofdstuk ons weer terugvoert naar het begin van alle kosmisch gebeuren. Maar onjuist is het hierin een scheppingsverhaal te zien. Immers Gen. 2 laat zich niet los denken van Gen. 3. Beide hoofdstukken behooren bij elkander. Ze vormen één geheel. In hfdst. 2 wordt de schouwplaats geteekend, waarop de hfdst. 3 geschilderde gebeurtenis zich afspeelt. Beide hoofdstukken vormen een goed gesloten en wel afgerond geheel. De gelijkmatigheid van den stijl, het weerkeeren van dezelfde uitdrukkingen, de op eenzelfde hoogte blijvende voorstellingswijze, de fijne orde-

ning van de stof bewijzen, dat we hier voor een organisch geheel staan"[1]).

Ter aangeduide plaatse somt prof. Noordtzij een reeks van bewijzen voor deze visie op.

Het vermoeden is niet al te gewaagd, dat de zienswijze der Statenvertalers het langer houden zal dan die van Kuenen-Wellhausen.

d. Het bijbelsche woord „dag". We gaan over tot de vierde argumenten-reeks van B. B. houd staande (XI), dat het woord jôm (dag) in de Schrift, „als het gebruikt wordt om een tijds*duur* aan te geven, slechts twee dingen kan aanduiden, nl. òf een periode van 24 uur, òf de tijd, die verloopt van den morgen tot den avond, een lichtperiode dus".

Hier maakt B. het zich met de bijbelplaatsen waar het woord „dag" in voorkomt, te gemakkelijk. Het is *niet waar,* dat overal waar het woord „dag" op een tijds*duur* ziet, alleen de twee boven aangeduide exegesen mogelijk zijn. Er zijn verschillende Schriftplaatsen, waar het woord dag een tijds*duur* aanduidt van onbepaalden en soms zelfs zeer langen duur, bijv. Jer. 30 : 7, 46 : 10, Ezech. 29 : 21, Zef. 1 ; evenzoo in uitdrukkingen als : dag der wrake (Jes. 34 : 10, Jer. 46 : 10), dag des verderfs (Jer. 46 : 21), dag der verbolgenheid (Spr. 11 : 4), dag des heils (Jes. 49 : 8), dag der kleine dingen (Zach. 4 : 10), jaar en dag, op den ouden dag, e. a.

En in plaats van B.'s onjuist schema van slechts twee beteekenissen van het woord „dag", overal waar het op een *tijdsduur* ziet, noteeren wij minstens vier verschillende beteekenissen ; in de Schrift beduidt het woord „dag", daar waar het op een tijdsduur ziet, zeer vaak een tijdsruimte van 24 uur, ook zeer vaak de tijdsruimte van den morgen tot den avond, ook menigmaal een tijdruimte van onbepaalden en soms zeer langen duur, ook (gelijk in Gen. 1) een tijdruimte van niet nader te bepalen duur.

---

[1]) Gods Woord en der eeuwen getuigenis, 1924, p. 99 v.

Dat we tusschen de laatste twee beteekenissen onderscheid maken, vindt daarin zijn oorzaak, dat „tijdruimte van onbepaalden duur" een wijder strekking heeft, dan de uitdrukking „van niet nader te bepalen duur". Aangaande Gen. 1 bijv. willen we de mogelijkheid zeker niet uitsluiten, dat dagen van 24 uur bedoeld kunnen zijn en weigeren te aanvaarden, dat er *zeker* tijdperken mee bedoeld zijn, maar achten ons exegetisch niet in staat precies uit te maken welke lengte de tijdsduur van een scheppingsdag gehad heeft en meenen dat dogmatisch ten opzichte van de toestanden en verhoudingen van de „geboorte" van hemel en aarde, welke toestanden en verhoudingen zoo enorm verschild moeten hebben van de toestanden en verhoudingen die wij kennen, de grootst mogelijke zelfbeperking onze plicht is.

Het is dan ook zeer onnauwkeurig uitgedrukt, als B. in XI spreekt van „de niet concordistische tijdperken-hypothese van dr Van der Vaart Smit". „Niet concordistisch" is dr. V. d. V. S. wel, hij hangt de letterlijk-historische opvatting aan. Doch een „tijdperken-hypothese" gaf hij evenmin als een „24-uurs-hypothese". Er staat in Genesis 1 „dag". En dit wenscht dr. V. d. V. S. onveranderd te laten staan, daar niets af te doen, maar daar ook niets aan toe te doen. En zoowel de tijdperken-hypothese als de 24-uur-hypothese „doen daar aan toe". Wij moeten blijven bij het geopenbaarde Woord; en dat geeft ons in Genesis 1 „dagen" van niet nader te bepalen duur, minder niet, maar méér ook niet.

* * *

We hebben de vier argumenten-reeksen welke B. aanvoert successievelijk besproken. We zouden dus deze critiek kunnen sluiten. Toch hebben we tegen de gansche denk- en redeneer-wijze van B. een algemeen bezwaar, dat we hier nog afzonderlijk noemen willen.

B. aanvaardt in zijn artikelenreeks de terminologie en de leer van de „causa prima" en de „causae secundae". En hij doet dit op een eigenaardige wijze. In VII teekent B. hoe de

„tweede oorzaken" „geheel en al van de eerste oorzaak, van God, afhankelijk zijn, zoodat geen dezer causae secundae kan werken zonder *de door Hem geschonken werkzaamheid en Zijn tegenwoordigheid daarin*" en voegt daaraan toe (idem VII) : „Het is *steeds* het doel der Schrift ons God te doen kennen als eerste oorzaak en grond aller dingen, beide in natuur en genade, en *niet om ons bekend te maken met de tweede oorzaken* en een verklaring der natuurverschijnselen te geven".

Nu heb ik tegen het eenzijdig gebruik der leer van „causa prima" en „causae secundae" een algemeen bezwaar. Dit Aristotelisch schema nl. legt te veel nadruk op het *worden*, te weinig nadruk op het *zijn*, leidt daardoor, wanneer het eenzijdig gebruikt wordt, tot evolutionisme en kan niet voldoende recht doen wedervaren noch aan het wonder noch aan het zintuiglijk-waarneembaar-werkelijke in de openbaring Gods in het algemeen. We zien dat in de scholastiek der Roomsch-Katholieke Kerk. Moge Plato de correctie van Aristoteles behoeven, nochtans mag om Aristoteles Plato nimmer verwaarloosd worden. Van Thomas van Aquino moeten we steeds terug naar Augustinus. Het Protestantisme moet nimmer slechts-copie van de scholastiek zijn. Er kan uit het begrippen-schema van causa prima — causae secundae zeer veel waars en goeds aangaande de causaliteit (en de finaliteit) worden gebouwd ; maar het moet onderdeel en niet hoofdmotief der beschouwingswijze zijn. Indien niet, dan krijgt de *wil* te veel nadruk boven het *denken*, vervluchtigt theologisch de waarheidsinhoud der openbaring Gods, en wordt dogmatisch het Protestantisme van zijn eigenlijke kracht, de belijdenis aangaande het Woord van God, beroofd. In de goed-Protestantsche philosophie en theologie moet, zoo men al niet de ontologie, de zijnsleer *boven* de aetiologie, de leer der oorzaken stelt, dan toch in elk geval de ontologie *in orde* aan de aetiologie *voorafgaan*. Alleen dan is er wetenschappelijk mogelijkheid om de leer van het wonder te fundeeren en de goede relatie te vinden tusschen de

openbaring Gods an sich en de zintuiglijk-waarneembare werkelijkheid als instrument en orgaan der Godsopenbaring.

Maar dit algemeen bezwaar tegen het (zeer vaak) eenzijdig gebruik der leer van de causa prima en de causae secundae verscherpt zich zeer, wanneer bij het eenzijdig gebruik bovendien nog komt *a* een onnauwkeurige formuleering en *b* een in principe uitschakelen van het wonder, — gelijk beide bij B. het geval is.

Het is een onnauwkeurige formuleering, als B zegt dat de causae secundae slechts werken door de door God „geschonken werkzaamheid en zijn tegenwoordigheid daarin". Deze formuleering immers is, ook al moge B. dat niet bedoelen, niet anders dan pantheïstisch. Wie van de „schepping" en „onderhouding" spreekt, mag de „regeering" niet vergeten. God schenkt niet slechts de „werkzaamheid" aan de causae secundae en is niet slechts in deze werkzaamheid alomtegenwoordig, maar onderbreekt die werkzaamheid ook gedurig, voegt creatianistisch steeds nieuwe elementen in, en is steeds zoowel transcendent als immanent.

En het is een in principe uitschakelen en zelfs loochenen van het wonder, als B. zegt dat het *steeds* de bedoeling der Schrift is om ons God te doen kennen als eerste oorzaak en grond aller dingen, beide in natuur en genade, en niet om ons bekend te maken met de tweede oorzaken. Te duidelijker springt dit in het oog als men de aetiologische formuleering ontologisch omzet en zich voorstelt, dat de causa prima is de Schepper en dat de causae secundae de schepselen zijn. De Schrift zou dus alleen iets zeggen over den Schepper, *niets* echter over de schepselen. Al wat in de Schrift over het geschapene staat zou behooren tot het gewoon-menschelijke, oud-Oostersche, ons niet bindende. Consequent doorgedacht beduidt deze stelling, dat de Schrift ons niets zegt over het feitelijke der schepping, ook niets over het feitelijke der herschepping (B. zet er zelfs bij „beide in natuur en genade") ook niet over het feitelijke der voleinding. Het eenige dat de Schrift ingevolge B.'s stelling aangaande de verhouding van

God en het schepsel met openbaringsgezag zou zeggen, ware dan de (pantheïstische) „schlechthinnige Abhängigkeit" der schepping van God.

En stond deze uitlating bij B. nu op zichzelf, men zou met de meest mogelijke welwillendheid kunnen trachten tusschen de regels de noodige correcties te lezen. Maar eveneens in VII frappeert een identieke uitlating, als geeft de Schrift „bij het uitschakelen van *alle* natuurgebeuren" ons slechts „den theologischen blik op de wereld", „om ons den Schepper te doen zien achter al het geschapene"; eveneens in VII een andere uitlating als zou het „binnen de leer der causae secundae a priori niet geheel onmogelijk zijn een afstammingstheorie te vindiceeren en te spreken van het *ontstaan* der maan, enz." In I bewondert B. de „theïstische evolutie-leer" van den Roomsch-Katholieken geleerde De Dorlodot, bij welke evolutie-leer wel zeer zeker het adjectief de vijand is van het substantief en het theïsme als een „donum superadditum" wel zeer los aan de eigenlijke leer, nl. de evolutietheorie, is toegevoegd, (gelijk ook B. zelve in I niet geheel ontkennen kan). En — last not least — de zoo eenzijdig en eigenlijk ook verkeerd gebruikte leer van de causa prima en de causae secundae toont haar gebrek door de toepassing, waartoe zij in de Schriftopvatting — ook bij B. — dringt. De „ideëele" opvatting van Genesis 1 ligt geheel in de lijn van dezen door mij bestreden gedachtengang en becritiseert dus dezen gedachtengang als in wezen on- ja anti-Protestantsch.

Het is niet toevallig, dat de keuze voor de ideëele opvatting van Genesis 1 (en in parallelie daarmee toch ook van onderscheidene andere stukken der Schrift?), zich paart aan de keuze voor de eenzijdig-Roomsche leer der causa prima en causae secundae. Het is evenmin toevallig, dat de Thomistische scholastiek en vooral het Concessionisme over het algemeen zeer vrij staan tegenover de openbaring Gods in Genesis en zeer gemakkelijk zeer vele mijlen mee marcheeren met evolutionistische theorieën van geologen en palaeontologen.

Sommigen meenen, dat tusschen de Geref. kerken en de groep, welke zich rondom dr. Geelkerken schaart, slechts een exegetisch geschil in geding is. Artikelen als van B., op de leader-plaats in „Woord en Geest" gesteld, moeten wel tot het inzicht brengen, dat het geschil meer dogmatisch en philosophisch dan exegetisch is en voortgaande discussie dit hoe langer hoe meer aan het licht zal brengen.

* * *

Nog een andere opmerking van algemeenen aard meen ik ten opzichte van artikelen als van B. te moeten maken.

Als B. spreekt over de aanhangers der „letterlijk-historische" opvatting en de wijze waarop deze groep geweldige geologische veranderingen zoekt te verklaren, vermeldt hij eenigermate met een glimlach, dat de zontvloed een rijke bron tot dit soort van verklaringen is.

Ik meen echter dat B. en velen met hem veel te weinig aandacht schenken aan de beteekenis van den zondeval. Juist de Protestantsche en in het bijzonder de Gereformeerde theologie heeft theologisch de beteekenis van den zondeval in het licht gesteld. En, waar wij uit de Schrift weten, dat door de zonde de dood in de wereld gekomen is, dat de heele schepping door den zondeval onder den vloek kwam en totaal en in al haar deelen geheel van karakter veranderde, weten wij, dat deze dood en deze vloek een geweldige beteekenis gehad moeten hebben ook voor het materieele en corporeele.

Wij moeten de beteekenis van den zontvloed niet onderschatten. Doch wij moeten als Geref. Protestanten nog veel minder vergeten, om ons rekenschap te geven van de geweldige beteekenis, die de zondeval ongetwijfeld gehad heeft. Wellicht is dit voor de geologen en palaeontologen lastig. De physische kracht van het water van den zontvloed is makkelijker „na te rekenen" dan de geheel andersoortige kracht van den ethischen factor, door den zondeval gegeven. Maar juist

de ethische factoren hebben de geweldigste beteekenis voor de physische constellaties. En de overweging hiervan moge den geoloog en palaeontoloog voor moeilijke problemen stellen, niettemin wordt de waarheid langs dit moeilijke pad benaderd. Ongetwijfeld kan en moet de Christen-geoloog en palaeontoloog in dit opzicht van de theologie en van de theïstische philosophie leeren.

Bezwaar hiertegen kan geen enkel Christen-geoloog of palaeontoloog hebben. Want wie dag aan dag gedwongen is in de begrippen-constructies van de moderne evolutionistische philosophie te verkeeren en af en toe ook te rekenen krijgt met de Roomsch-Katholieke philosophie die van causa prima en causae secundae spreekt, kan allerminst zich bezwaard gevoelen, als het oudste lid der familie mee aanzitten wil aan den disch en de Schriftuurlijke leer van den zondeval met de aan haar verbonden Schriftuurlijke en thans specifiek Gereformeerde philosophie der verhouding van ethos en physis oor en hart vraagt. Er *is* een specifiek Protestantsche en Gereformeerde gedachtengang zoowel in het theologische als in het philosophische, welke ook van de natuurkundigen aandacht vraagt en er aanspraak op maakt minstens zoo ernstig behandeld te worden als de gedachtegang van het evolutionisme en het concessionisme.

* * *

Deze opmerkingen zijn vrij lijvig geworden. Hoofdmotief voor deze uitgebreide beantwoording ligt in het feit, dat B.'s artikelen in zekeren zin een voortzetting der discussies beduiden, welke op de generale synode van Assen tot enkele bepaalde beslissingen reeds leidde. Niet algemeen immers is duidelijk, welke dogmatische en philosophische onderscheidenheid tusschen de uiteengaande groepen bestaat. Velen beschouwen het „geschil" als slechts een exegetisch geschil. Ongetwijfeld nu zal door voortzetting der discussie in pro en contra allengs duidelijkheid gewonnen worden, zullen de wortelen der beschouwingswijzen bloot komen en zal op den duur

het perspectief van deze jaren sterker worden belicht. Zoodoende is breede beantwoording van ingebrachte bezwaren van wederzijdsch nut.

B. is „Christelijk-Gereformeerd". Stond de Christelijk-Gereformeerde kerk in Nederland min of meer achter B., zoo ware deze breedere beantwoording tevens een roepstem aan het adres dezer kerk. Ik geloof echter niet, dat de artikelen van B. verband houden met de positie der kerk tot welke hij behoort. Ook de Geref. kerken in Nederland mogen niet verantwoordelijk worden gesteld voor alles, wat eventuëel haar studenten aan de Vrije Universiteit of aan de Rijksuniversiteiten, in eenigerlei periodiek publiceeren, zelfs niet, wanneer deze kerken zoodanige publicaties zonder nadere beoordeeling laten voor wat ze zijn. En dus behoeft onzes inziens ook niet gevorderd te worden, dat de Christelijk-Gereformeerde kerk als zoodanig zich over den inhoud van B.'s artikelen uitspreke en van den aard van deze medewerking aan „Woord en Geest" zich rekenschap geve. Voorshands kan, althans nu het niet direct haar theologen geldt, onzes inziens de Christelijk-Gereformeerde kerk als zoodanig, de zaak laten voor wat ze is.

Maar één algemeene vraag aan het adres der Christelijk-Gereformeerde kerk vloeit toch wel uit het „geval" voort. De Christelijk-Gereformeerde kerk is gewoon, zeer veel nadruk te leggen op de eischen van het gemoedsleven. Zij doet daarmee een goed werk ; ze houdt ons als leden en dienaren des Woords in de Geref. kerken gedurig de vraag en de vermaning voor, of onzerzijds niet te weinig nadruk op de eischen van het gemoedsleven gelegd wordt. En deze vraag en vermaning zijn zelden overbodig. Maar — chaque vertu a les fautes de ses qualité's, elke deugd heeft de fouten van haar hoedanigheden ; zou het niet mogelijk zijn, dat de Christelijk-Gereformeerden allengs te weinig aandacht schenken aan de eischen van het denkleven ? De Christelijk-Gereformeerde kerk is allengs uitgedijd tot een vrij omvangrijke groep. Tot haar behooren vele familiën wier kinderen studeeren gaan.

Zou het niet een eisch van het beginsel zijn, indien de Christelijk-Gereformeerde kerk sterk aandacht aan de problemen der studie-richting schonk ? Zou het niet goed zijn, indien zij sterker medewerking nog verleende aan Christelijke inrichtingen van onderwijs, lager, middelbaar en hooger ? —

Ons dunkt dat de artikelen-reeks van B. het nut heeft, dat zij onder de Christelijk-Gereformeerde broeders een gevaar openbaar maakt.

Wij hebben elkander noodig. De Geref. kerken kunnen voortdurend van de Christelijk-Gereformeerde leeren ; echter ook omgekeerd, de Christelijk-Gereformeerde kerk kan veel van de Geref. kerken leeren. De Geref. gezindheid behoort bijen, is het al niet kerkelijk, dan toch wel op menig ander terrein.

KRONIEK.

Conferentie's. — Fraternitas. — Ommen. — Nieuwe Bijbelvertaling. — Lausanne. — Synodes.

In zijn gedachten over „de ellende van den mensch zonder God" heeft Pascal gezegd dat het genoegen van de eenzaamheid een zaak is, die niet wordt gekend.

> „J'ai découvert que tout le malheur des hommes vient „d'une seule chose qui est de ne savoir pas demeurer en „repos daus une chambre".

Wanneer ge dit leest, teruggekomen van uw vacantie-uitstapje, zijt ge even geneigd in verzet te komen tegen den beroemden denker van Port-Royal. Aan de vacanties moet je niet raken. Bij dominees zoo goed als bij niemand. Wat kun je weken te voren gaan hunkeren naar buiten ; naar andere omgeving.

En hoe beklaag je de menschen, die in hun mooien zomertijd vier weken op een Synodale vergadering zitten moeten, zooals onze broeders in Groningen.

Vacantie ! Ja, 't regende, en 't weer lokte niet aan, maar vooral in vacantie brengt een mensch zijn mooi weer toch het meest zelf mee. Als je maar genoegen hebt. De één geniet in de bergen, en de ander aan zee ; en velen onzer in Lunteren of Ermelo genieten van de conferenties. Want die zijn ongetwijfeld ook een onderdeel van de vacantie-geneugten.

Dat doet me weer op Pascal terugkomen, die over die conferenties ook al het zelfde vonnis streek als sommigen in onze dagen :

> „On ne recherche les conversations que parce qu'on ne „peut demeurer chez soi avec plaisir".

Prof. Honig heeft ook zoo iets gezegd in het debat over den Uitbouw:

„Onze jongeren deden beter wat minder te praten en „te confereeren en wat meer te studeeren".

In ieder geval heeft Prof. Honig den heer Favonius in 't Wkbl. voor Chr.d. en C. aan zijn zijde die zich ook al over onze vacantie-conversaties in Port-royalistischen geest uitliet:

Onze conferenties beginnen machtig veel weg te krijgen van de ontspanning die voormaals de Nutslezingen gaven: men was in de eerste plaats uit en hoorde dan bovendien iets waar je later...... 't Eenige verschil is ten hoogste dat de bezoeker van de Nutslezing het wilde weten dat hij „uit" was......

Misschien kan ik Favonius als hij spot met het resultaat dezer conferenties, dat volgens hem niet anders is dan „dat we een aantal voordrachten hooren wier voortreffelijkheid duidelijk blijkt uit het feit dat ze te hoog gaan voor den doorslag-bezoeker", eenigszins tot de orde roepen, door hem aan een andere wijsheid te herinneren van Pascal:

Nous ne cherchons jamais les choses mais la recherche des choses".

Laat ik toch ernstig blijven. Dhr. E. de Jong in Fraternitas meent dat ik dit veel te weinig ben. Omdat ik zijn uitdrukking Gereformeerd *worden* en Gereformeerd *van Boven* onderhanden nam, maar hem niet bij zijn kerkeraad wegens onrechtzinnigheid heb aangeklaagd, klaagt hij over mijn gebrek aan ernst. Het doet je goed als je tegen de 50 gaat, dat een jonge man, die zooeven zijn studie beëindigde, een discussie staakt omdat de certi fines van het behoorlijke worden overschreden. En de wederwensch bij het afscheid kan niet anders zijn dan deze, dat dezelfde ernst door hem betracht moge worden, wanneer hij het over de Belijdenis heeft. Want mijn bewering, dat hij een grapje maakt in een veel heiliger

zaak dan een discussie is met een niet achter iemands rug pratenden Kroniekschrijver (zie Frat.! blz. 287), wanneer hij zegt „ik ben Geref. van Boven", heeft dhr. De J. met dit gemakkelijk afscheid nog niet onwaar gemaakt. Laat ik als nu verder voor onze lezers te weinig interessant deze zaak laten rusten. Zijn „sunt certi fines" heb ik om met Lausanne te spreken wel „received", maar nog niet „accepted".

Er staat een nieuw geslacht op, heeft Annie Besant gezegd, en dat het een chauffeurs type is heeft Hermann Keyserling gezegd, en zij keken beiden naar Amerika, wat na de profetie van den ondergang van 't Avondland niet geheel onverklaarbaar is.

Was er wel reden voor Smuts om op de Stellenbossche vergadering de studenten te waarschuwen niet hun boeken en hun proffen na te praten maar zelf te denken ; wat den anderen dag door een anderen professor aldus werd uitgedrukt:

> „als 'n student op die end van sij studie maar net kan „nasê en navoel en naglô, wat sij professoren en sij boe- „ken gesè en gevoel en geglo het dan het die universiteit „nie van hom 'n mens en 'n burger gemaak nie, maar „'n aap."

Ze hebben daar dan in Afrika toch slimme apen, die het zoover sturen dat ze ook navoel en nagló, terwijl het voor een aap bij ons al een prestatie is iets na te zeggen.

't Is maar een student van F. Q. I. maar ik vind meer wijsheid in wat O. Bouwman in Frat. schreef „dat als de studs wat meer vertrouwen stelden in hen, die God voor het oogenblik boven ons gesteld heeft, die praktijk meer zou zijn naar den eisch van de Heilige Schrift".

Want de heer H. A. C. H. kan het wel voorstellen alsof de „diepte" is aan de zijde van die richting, in de G. S. B. die „zich meer kritisch stelt tegenover het historisch Gereformeerde, die tot 't diepste innerlijk er van doordringen wil en vragen naar geestelijke waarden, waardoor ze er wel toekomt om een fraglich te stellen wat steeds voor Gereformeerd

beginsel werd gehouden" — maar het is bescheidener en toch dieper, wanneer ik in de G. S. B. de andere richting zie, die aprioristisch aanvaardt al het traditioneel Gereformeerde en zich dit zoekt eigen te maken door studie en bespreking".

Mij dunkt dan blijft een mensch niet zoo in het vage. Dit mag voor een Ommensch theosoof het summum der wijsheid zijn, maar Gereformeerde Christenen houden van het zoo. mogelijk gedefinieerde. Dat Krishnamoerti gezegd heeft „met een definitie er van te geven maakt ge een zaak dood" is meer een decreteering dan een argumenteering.

De nieuwe leeraar naar wiens uitspraken — laten we maar eerlijk zijn — wij met eenige nieuwsgierigheid hebben uitgezien, heeft niet veel ten beste gegeven in Ommen.

Wat een gewichtig besluit is er genomen door de vergadering van het Bijbelgenootschap in Juli. Het besluit n.l. om een nieuwe vertaling van den Bijbel voor te bereiden. In de vertalingscommissie zijn naar Prof. Grosheide verzekerde, alle deskundigen van de verschillende richtingen, die daarvoor ook maar eenigszins in aanmerking komen in den arbeid betrokken.

Men kan met deze verklaring inderdaad twee kanten uit. Want de bijzin „die daarvoor enz." kan òf de deskundigen òf de richtingen tot antecedent hebben.

De N. Rott. Crt. is niet heel gerust op wat ze met eenig recht deze *diplomatieke* verklaring van Prof. Grosheide noemt. Zij voegde er aan toe de opmerking dat de herziening van den Nederlandschen Bijbeltekst niet langer aan de moderne richting is verbonden, en de ethische orthodoxie die sinds enkele jaren dit werk met toewijding heeft aangevat navolgers krijgt ter rechterzijde.

Hier is de N. Rott. Crt. niet geheel op de hoogte.

Want om te zwijgen van enkele kerkelijke organen (met name de Reformatie Dr. Hepp) die al sedert ettelijke jaren bezig is voor een betere vertaling de lans te breken, kan zeker van algemeene bekendheid worden geacht dat Koks

Korte Verklaring blijkens duidelijk leesbaar opschrift ook een *nieuwe* vertaling bedoelt te geven. En die Korte Verklaring is uitsluitend van de hand van Gereformeerde geleerden. Ze dagteekent van 1922 toen Jesaja I van Ridderbos verscheen.

Ik twijfel dan ook niet of de Vertalingscommissie zal met dit ernstige werk dezer „ultra-orthodoxen" bij haar voorbereiding rekening houden. Wel gaan we geheel accoord met de opmerking van de N. Rott. Crt. dat in de praktijk de Bijbelvertaling van godsdienstige richting wel degelijk afhankelijk is". (Waarom voor de orthodoxen dan ook Prof. Grosheide wel duidelijk genoeg was!) De Leidsche vertaling is er bij het volk niet ingegaan; ik geloof met het blad ook niet dat dit in de eerste plaats aan aesthetisch-letterkundige tekortkomingen ligt.

Maar dit ligt — afgezien van de Aanteekeningen — o.i. vooral aan de oneerbiedigheid en de ongewijdheid van taal die op vele plaatsen uitkomt:

Matth. 1 : 18: Met de geboorte van Jezus is het zóó gegaan.

Luc. 22: Ik zal u een goedbevloerde bovenkamer aanwijzen.

1 Tim. 5 : 13: ...babbelaarsters en bemoeiallen, die onbehoorlijke praatjes houden.

2 Tim. 3 : 6: Uit hun midden komen er, die de vrome zusjes inpakken.

En daarom voeg ik bij wat zeer terecht het Rott. orgaan zegt: dat in de kringen voor wie de Bijbel Gods Woord is, nimmer de juistheid der vertaling mag achterstaan bij de fraaiheid van uitdrukking nog dit toe: dat nog meer dan de fraaiheid en de juistheid, de waardigheid en de gewijde eerbied in de vertaling mee zal helpen de nieuwe overzetting ingang te doen vinden bij „het volk". En dit is nog niet alleen het orthodoxe. Want ook voor niet-orthodoxen is in heilige boeken niet een gering deel van de bekoring de heilige wijze der gedachteninkleeding.

Nu wij over orthodox spreken, worden we herinnerd aan

Lausanne. In „Le Matin Vient" een Fransch Réveilblad lazen we daarover deze opmerking : We willen op geen enkele manier den ernst verdacht maken, doch wij twijfelen aan het resultaat, omdat het ons toeschijnt dat wij het credo al sedert 19 eeuwen bezitten, het credo dat allen in staat is hen te vereenigen die gelooven in Jezus Christus, den eeuwigen Zoon van God".

Wij zijn het hiermee wel eens. Maar toch stemt het tot groote blijdschap dat op deze Conferentie de oude inhoud waarvoor men naar een nieuwen vorm zocht blijkens de „Boodschap aan de Christenheid" zoo hoog werd geschat. Wie deze Boodschap naast het aloude Credo legt zal dankbaar erkennen dat aan de Algemeene Ongetwijfelde Belijdenis volle recht is gedaan.

Of echter deze Conferentie veel nut zal doen en of in 't algemeen het confereeren van verschillende richtingen in het Christendom de manier is, waarop de eenheid der Kerken zichtbaar zal worden is een vraag waarop verschillend geantwoord zal worden. Wij meenen van niet.

Maar dit doet niet af van het ook door ons gewaardeerde feit, dat de conferentie een sterk orthodox karakter droeg.

En het is bescheiden dat hare afgevaardigden de conclusiën wel „received" hebben, om het al of niet „accepted" aan de kerken zelf ter beslissing over te laten.

Ook in eigen Vaderland heeft de openbaar geworden belangrijke oriënteering naar rechts in de vergadering der Haagsche Synode blijdschap gewekt.

Kon ze niet overal een standpunt innemen dat van ruimen blik getuigde — we denken aan den steun van het adres omtrent de Kerkklok van Serooskerke, een steun die te laat kwam, omdat vóór haar brief bij de Kroon inkwam het beroep van Kerkvoogden bij de Kroon was verworpen; een kwestie die hierover liep of historisch recht op het gebruik van een burgerlijk gemeente-eigendom beteekende het uitsluitende recht daarop — de Synode heeft toch besluiten genomen en in heel wat gewichtiger zaken, die alle othodoxen in en buiten

de Herv. Kerk tot vreugde stemmen. Vooral het besluit tot het houden van een Groote Synode zal er toe kunnen medewerken dat veler wensch naar rechtstreeksche vertegenwoordiging der plaatselijke gemeente in vervulling gaat, waardoor het begin is gelegd dat de hoogere vergaderingen in meerdere vergaderingen omgezet kunnen worden ; een rechtsche oriënteering waarin ook de in het leven geroepen commissie tot reorganisatie symptomatiek lijkt.

En zullen wij, terwijl de Synode der Geref. Kerken nog zit, terwijl we dit schrijven, over deze de staf breken, zooals Woord en Geest dit doet : „ik weet het wel, ik weet het wel, dat mijn verhaal eentonig is".

Wanneer de Synode meer dan vroeger aarzelt om tot den uitbouw der belijdenis een forsche schrede te doen, dan is dit jammer, maar bij wie ligt dan eigenlijk de schuld ?

In tijden van storm is men in Zeeland meer op behoud van oude, dan op induiking van nieuwe polders bedacht. 't Kan zeer spijtig zijn, maar wie heeft in de kerk den storm verwekt ?

Het besluit der Synode inzake het Vrouwenkiesrecht kwam niet onverwacht, en dat omtrent het Promotierecht zal algemeen voldoening schenken. De vele vragen die er zich bij voordoen kunnen nu rustig onder de oogen gezien worden. Over drie jaren zal een besluit, genomen onder minder critische omstandigheden als waarin op 't moment de V. U. verkeert, minder als een onedele poging worden gewraakt, hetzij om de V. U. af te breken, hetzij om de Theol. School in haar bloei te belemmeren.

En dien toon wisten de debatten in de dagen voor de Synode niet altijd te vermijden.

Gelukkig blijken V. U. en Theol. School niet als Efraïm en Juda te staan. Er is voor benijden geen reden en voor benauwing geen recht.

V. D.

RECENSIEN.

T. W. Pym. D. S. O.—M. A. **Moderne Psychologie en het leven van den Christen.** Vertaling van A. de Graaff—Wüppermann. — H. J. Paris. Amsterdam 1926.

Wie is Pym ? Zijn boek geeft daarover zoo goed als geen uitsluitsel. Hij heeft den titel Master of Arts. Wat D. S. O. beteekent vermeldt mijn woordenboek niet. Duiden deze letters er misschien op, dat hij tijdens den oorlog een functie in het leger heeft bekleed ? Op bl. 101 deelt hijzelf mee, dat hij hoofd is van een vereeniging, die werkzaam is op maatschappelijk, opvoedkundig en godsdienstig gebied, in welke kwaliteit hem herhaaldelijk is gevraagd „om bezigheden aan te bevelen voor hen, die juist een psycho-analytische behandeling hadden ondergaan." Soms meent men tusschen de regels te kunnen lezen, dat hij predikant is in de Anglikaansche kerk, maar enkele passages stellen dit weer twijfelachtig.

Hoe dit ook zij, Pym moet een aangenaam causeur zijn. Hij richt zich tot „leeken" in de wetenschap en hij draagt de uiterste zorg niets te schrijven, dat boven hun bevatting ligt. Theologische en andere wetenschappelijke kwesties snijdt hij af. Hij beziet alles van den praktischen kant. Indien hij zelf diepere studie van de psychologie heeft gemaakt, weet hij dit meesterlijk te verbergen. Zijn verzekering, dat de psychologie is „de eenige tak van wetenschap, die binnen het begrip van leeken valt" en dat „ieder mensch zijn eigen laboratorium (kan) zijn" zou dan ongeveer als kwinkslag moeten zijn bedoeld.

Beantwoordt zijn boek aan het doel, dat hijzelf eraan stelde ? Hij kondigt in zijn „Voorwoord" voor den eersten druk aan : „Het doel van dit werkje is iets te leveren in den geest van een kort overzicht der psychologische theorieën, in zooverre die betrekking hebben op het Christelijk geloof en

de Ethiek, ten gebruike van hen, wien de tijd ontbreekt, diep in de psychologie door te dringen en die niettemin behoefte hebben aan de hulp, die psychologie kan geven." Deze belofte komt hij echter niet getrouw na. Een kort overzicht van de moderne psychologische theorieën biedt hij niet. Zijn uitgangspunt wordt blijkbaar beheerscht door het pragmatisme van James. Vandaar zijn zonderlinge definitie „Psychologie is de wetenschap van het doen en laten der menschen, haar veld van onderzoek is de menschelijke natuur". Maar de theorie van James laat hij verder vrijwel rusten. Van de richting van Freund maakt hij zich af met dit zinnetje „Uit het in bijzonderhedenbestudeeren van Freund en Jung en hun volgelingen zullen wij geen practisch voordeel kunnen bereiken voor het doel van ons onderzoek." Uitvoerig staat hij echter stil bij Coué en zijn school. Dat schijnt voor hem de moderne psychologie te zijn. Hij openbaart zich als een overtuigd aanhanger van het Couéisme en poogt er een christelijken vorm aan te geven. Voila tout! Andere psychologische stroomingen schijnen er voor hem niet te bestaan.

Komt de moderne psychologie er alzoo mager bij hem af, het leven van den christen, waarmee hij haar in verband wil zetten, heeft bij hem ook niet veel diepgang. Hij schijnt de leuze te volgen: wees niet al te modern en wees niet al te orthodox. Dat dit op zijn beschouwing van zonde en genade, met name van Christus van invloed is, behoeft wel niet verzekerd. Zoo wordt b.v. de vraag naar de Godheid van Christus omzeild onder de euphemistische uitdrukking, dat zij „niet volledig (zal) worden besproken."

In het eerste hoofdstuk „Psychologie en Gezond Verstand" legt hij zijn operatie-basis bloot. Het is de leer der „primaire instincten'.. Hoewel de schrijver in het begin van zijn boek bezwaar maakte zich van een term als „complex" te bedienen, omdat over de beteekenis daarvan onder psychologen geen eenstemmigheid heerscht, deinst hij er niet voor terug, om van de „primaire instincten" uit te gaan, ofschoon het verschil van inzicht daaromtrent zeker niet geringer is. Hij neemt drie van zulke instincten aan: het instinct tot zelfbehoud, het sexe-

instinct, en het maatschappelijke of kudde-instinct. Later voegt hij onder zekere reserve er nog een vierde aan toe : het godsdienstige.

Daarop moet worden ingewerkt door autosuggestie : aldus betoogt Pym in zijn tweede hoofdstuk „Psychologie in de wereld." De Christelijke kerk is in deze nalatig geweest. „Doctoren hebben ontdekt, wat Christenen hadden moeten weten. Er bestaat een geneesmethode voor geestelijke en lichamelijke kwalen, die thans wetenschappelijk wordt gedemonstreerd en toegepast. Jezus toonde die methode twee duizend jaar geleden duidelijk aan." Daarop laat hij dan volgen een aanprijzing van het Couéisme.

Het geloof, zoo beredeneert hij in het derde hoofdstuk, „Geloof en Suggestie" is te weinig aktief. Het sluit veelmeer geduldig afwachten dan handelen in, het is meer Oostersch dan Westersch. Het stelt zich niet voor te zullen slagen. Het spreekt in vele uitnemende menschen : „'t Schijnt, dat ik maar niet vooruit kan komen. Maar ik mag niet verwachten resultaten te zien en ik mag daarbij niet blijven stilstaan ; ik moet gelooven in God." Pyms oordeel hierover luidt : „Zelfs zulk een houding ten aanzien van het leven is prachtig ; het is het geloof dat helden bezitten ; het is breed opgevat, het geloof der Christelijke traditie en der Christelijke kerk. Het is echter niet het geloof van Jezus Christus." Zoo schept hij dan een tegenstelling tusschen de Kerk en Christus. Het Christendom, dat hij voorstaat, is een succes-christendom. Voor de stalen volharding, welke geinspireerd wordt door het „ziende in het gebod, blind in de toekomst" heeft hij geen oog. En alle succes verwacht hij van een soort christelijk Couéisme, waarin de beoefening der godsdienstige meditatie en die van de reflecteerende auto-suggestie verbonden zijn. „Deze methode zou kunnen worden beschreven als een dagelijksche Acte van Geloof, die wel van invloed is op onze geheele verhouding tot het gebed zelf, maar toch niet mag worden verward met bidden of aangezien mag worden voor een behandeling, die daarvoor of voor de gewone meditatie in de plaats kan treden. Hoe zou men zoo iets dan moeten aanleggen ? Men zou

moeten zorgen, dat de boven beschreven materieele omstandigheden (van half wakker zijn, half sluimeren enz., omstandigheden, welke de autosuggestie heeten te begunstigen H.) aanwezig waren en dan eens of meermalen een plaats lezen uit het Nieuwe Testament, waarin beschreven staat de geloofskracht of een genezing van onzen Heer. Dit zou helpen om de aandacht van den geest te vestigen op Gods macht, die zonder eenig voorbehoud wordt beloofd aan hen, die gelooven. Terwijl men zoo mediteert, zou men in Gods tegenwoordigheid de bede kunnen uitspreken, dat men de suggestie goed moge kiezen — „Geef mij verstand, met Goddelijk licht bestraald." — Nu wordt het boek neergelegd, de echte ontspanning van den geest is begonnen, het oog kan gevestigd worden op een „Hoofd van Christus" of een crucifix in de onmiddellijke nabijheid, om het besef te versterken van de tegenwoordigheid en kracht en teedere liefde van Christus ; spoedig zullen de oogen zich sluiten en moet men niet meer trachten te denken aan wat men gelezen heeft of zich inspannen om aan God te denken, maar men moet (zooveel mogelijk zonder inspanning) eenvoudig de van tevoren gekozen zin of zinnen in den geest binnenleiden : „De nederigheid van Jezus, de reinheid van Jezus wordt dagelijks sterker in mij," en zijn gedachten daar telkens en telkens omheen laten dwalen. De algemeen saamvattende zin zou kunnen zijn : „Ik vermag alle dingen door Christus." " Van alle pogingen om het Couéisme te christianiseeren gaat deze misschien wel het verst. Toch moet ik mijn bezwaren, welke ik kort geleden tegen het Couéisme in „De Reformatie" ontwikkelde, ook wanneer het in dezen vorm wordt gestoken, handhaven.

Volgens Pym bestaat naar psychologische opvatting de zonde — daaraan wijdt hij zijn vierde hoofdstuk — in de disharmonie tusschen de primaire instincten. „Ieder mensch heeft een hoeveelheid energie („zielsenergie") te zijner beschikking om te gebruiken bij de doorwerking der primaire instincten ; elk van die instincten heeft als het ware zijn eigen „hoeveelheid" energie." Nu kan door het eenzijdig volgen van een der primaire instincten een hoeveelheid energie aan de andere

worden onttrokken. Dan is de zonde geboren. Deze onbeholpen hypothese is zoowel psychologisch meer dan betwistbaar als strijdig met de christelijke beschouwing van de zonde. Het hypothetisch karakter van deze stelling voelt Pym echter nauwelijks en of er zóó tusschen psychologie en theologie geen dualisme wordt geschapen, is een vraag, welke niet eens tot hem doordringt.

De taak van het christendom is hierin gelegen, dat het dit konflikt tusschen de primaire instincten tot bewustheid zoekt te brengen, tot berouw daarover aanspoort en voorts vergiffenis predikt. Zietdaar de kwintessens van het vijfde hoofdstuk „Het Christendom en de Psycho-analyse."

In de twee volgende hoofdstukken waagt Pym zich aan een „Psychologie van Jezus". Hij ziet het voornaamste „wonder" van Jezus' leven in Zijn volkomen zondeloosheid. Dit sluit in algeheele beheersching der primaire instincten en dientengevolge geen verspilling van energie. Vervolgens, dat Christus zich niet inspande. „De normale toestand van zijn ziel en geest (kan) geen toestand van spanning, inspanning, strijd worden genoemd. Hij tobde niet, Hij was nooit gejaagd." Eindelijk is daaruit te verklaren, dat Hij aandrong op „onverdeeldheid." Hij sprak : „Niemand kan twee heeren dienen", en Pym exegetiseert dat aldus : „Innerlijke tweedracht, gebrek aan eensgezindheid, verdeelde belangstelling — dat zijn de vijanden van krachtsontplooiing." Hij constateert dan ook een opmerkelijke overeenkomst tusschen het onderwijs van Jezus en de verklaringen van vele moderne psychologen. Ook praktisch bestaat er zulk een overeenkomst n.l. tusschen de genezingswonderen van Jezus en de genezingen door autosuggestie. — Wat te zeggen van deze „psychologie" ? Staat het voor ons apriori vast, dat er nooit een „psychologie van Jezus" te geven is, de krakende konstructie van Pym levert een proef op de som, niet de eerste en zeker ook niet de laatste proef.

Een slot-hoofdstuk lanceert „Algemeene Opmerkingen". De voornaamste is wel deze, dat de theologische opleiding ook dient te omvatten de grondslagen der praktische psycho-

logie, benevens een korten medischen cursus inzonderheid in psychologie en neurologie. Met deze opmerking stem ik gaarne in, mits praktische psychologie en psycho-therapie maar niet verstaan wordt in den zin van Pym.

Ons eindoordeel kan geen ander zijn, dan dat dit boek een mislukking is. Dit houdt echter niet in, dat wij ontraden er kennis van te nemen. Men komt erdoor op de hoogte van de mentaliteit in zekere Angelsaksische kringen. En men heeft er rekening mee te houden, dat die op den een of anderen dag naar hier kan overslaan.

Ik weet niet, of er in onze predikantenwereld ook predikanten-portefeuilles bestaan. Daarin zou een boek als dit wel op zijn plaats zijn. HEPP.

De verhouding tusschen de Plaatselijke en de Algemeene Kerk in de eerste drie eeuwen. Een onderzoek mede ter belichting van den hedendaagschen Kerkelijken strijd. Door *Dr. D. Jacobs*, Ned. Herv. Predikant te Hoogmade. Leiden. Univ. Boekhandel J. Ginsberg. 1927.

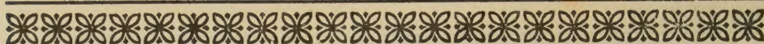
Dit is eene exeg.-hist. studie met soortgelijke strekking als die van Jhr. Mr. A. F. de Savornin Lohman en Dr. F. L. Rutgers vóór een 40 jaren over *De Rechtsbevoegdheid onzer Plaatselijke Kerken*. Zij stelt n.m.l. de zelfstandigheid der plaatselijke Kerken in het licht, wijst deze aan uit het N. Testament en in de eerste twee eeuwen onzer jaartelling. In de derde eeuw kwam verandering. Zij gaat dus in tegen het betoog van Dr. H. G. Kleyn in zijn *Algemeene Kerk en Plaatselijke Gemeente*. En zij doet de onschriftuurlijkheid uitkomen van de Roomsche hiërarchie, en van de Synodale organisatie van de Hervormde Kerk, en van kerkrechtelijke beweringen van Confessioneelen. Blijkens verschillende uitdrukkingen echter wil zij eigenlijk de Synodes van de Gereformeerde Kerken àls foutief voorstellen. Maar zij rekent er niet genoegzaam mede, dat deze volgens de Kerkorde, vgl. Artt. 30, 31, 41, 84, meerdere vergaderingen zijn (en *geene*

hoogere bestuurscolleges) van Kerken, die zich *confoederatief verbonden* hebben, en wier besluiten krachtens die *confoederatieve afspraak* gelden, en ook dan nog *met de uitdrukkelijke restrictie van Art. 31.* Die gaan dus juist uit, en berusten op de volle zelfstandigheid der plaatselijke Kerken.

Nu is waar, dat het telkens weer moeite blijkt te kosten, dit beginsel tot zijn volle recht te laten komen, en het zuiver te handhaven. Ook is in de laatste paar jaren zoowel hier te lande als in het groote land over den Oceaan, wel wat geschreven en gedaan, dat niet geheel met dat beginsel accordeerde, en later misschien wel als uitzonderingsgeval voorgesteld, maar daarmede toch niet gerechtvaardigd werd. Daarom is het goed, dat deze studie de zelfstandigheid der plaatselijke kerken eens weer in hare Schriftuurlijkheid en oorspronkelijkheid uiteenzet, ook tot verlevendiging van het verantwoordelijkheidsbesef dier plaatselijke kerken en van hare ambtsdragers. Zij getuigt van nauwkeurigheid en scherpzinnigheid en omvangrijke litteratuurkennis. Toch is daarmede niet gezegd, dat al hare beweringen juist zijn. Dat het convent in Hand. 15 geene Synode was in den lateren zin, is buiten kijf, blz. 48 v.v. Het is maar de vraag, of daarvan niet gelden kan, wat Dr D. Jacobs zelf omtrent de onderscheiding van zichtbare en onzichtbare Kerk in het N. T. schrijft op blz. 98, n.m.l. dat „de praemissen zijn toch aanwezig, waaruit zij geconcludeerd zou kunnen worden". Dr D. Jacobs beweert, blz. 53, met L. Brun, blz. 51 [2], dat Paulus en Barnabas niet mede de besluiten te Jeruzalem genomen hebben. Dat zal hij echter moeilijk kunnen bewijzen. Zij kunnen bij „de apostelen en ouderlingen", Hand. 15 : 22 en 23 en 16 : 4 in begrepen zijn. Het „te Jeruzalem" in 16 : 4 sluit dat niet uit, noch wat gezegd wordt Hand. 15 : 25—26. Er moet gerekend worden met de opkomst der quaestie, en hoe de omstandigheden waren, en hoe dus de brief moest worden opgesteld. Zegt Dr. D. Jacobs, dat we te doen hebben „met een besluit *alleen* van de Jeruzalemsche gemeente met de apostelen en ouderlingen", blz. 52, dan is wel waar, dat in Hand. 15 : 22 ook de gemeente genoemd wordt, doch in vs.

23 en 16 : 4 niet. Wij weten ook de wijze van stemmen of besluiten niet. Sluit ook de *wijze* van overlevering door den apostel Paulus van het beslotene, Hand. 16 : 4, niet als vanzelf de gedachte in, dat hij zelf mede dat besluit genomen heeft ? Is het, gezien Gal. 2, waarschijnlijk, dat hij maar zoo over zich en zijn arbeid liet beslissen door anderen ? Ligt ook in het besluit van de gemeente te Antiochie, Hand. 15 : 2, niet natuurlijkerwijs opgesloten dat deze Kerk door hare afgevaardigden mede de beslissing nam, en niet maar zonder meer zich overleverde aan wat buiten hare medewerking te Jeruzalem besloten mocht worden ? — Voorts beweert Dr. D. Jacobs, dat het doen van Jeruzalems kerk geheel in strijd was „met de beginselen der presbyteriale kerkorde, cf. D. K. O. art. 84", blz. 55, terwijl hij daarentegen even verder betoogt, dat het beslotene als „raadgeving" voorgesteld wordt. „Aan de gemeenten, aan eigen geweten wordt het overgelaten het advies na te komen". — Dat in Openb. 2 „Uit niets blijkt... dat de moederkerk of andere gemeenten haar bestraft of met excommunicatie uit een kerkverband gedreigd hebben", blz. 56, is toch niet vreemd, waar de Heere Christus Zelf en als rechtstreeks tot de gemeenten spreekt. En dat in Hand. 21 : 25 op *wij* de nadruk zou vallen in tegenstelling met *gij*, zooals de Auteur met K. Bornhäuser meent, blz. 54, is toch niet juist. De nadruk valt er op : *voor wie* èn *wat* geschreven werd, en niet op de vraag : wie wel òf niet verantwoordelijk was. — Dat ook de andere apostelen, behalve Petrus, waarschijnlijk te Jeruzalem waren, toen Paulus daar kwam van Damascus, blz. 41, is niet aannemelijk met het oog op Hand. 9 : 28 ; vgl. ook Gal. 1 : 18, 22—24. — Zoo zijn er verschillende andere uitspraken, waarbij eene vraag kan opkomen. Dit neemt echter niet weg, dat ons hier eene degelijke studie geboden wordt. Weldadig doet het kloeke Schriftgeloof van den Schrijver aan. Bij het nagaan van de litteratuuropgaaf, blz. 213 vv., zou men zekeren indruk van enghartigheid en kerkisme kunnen ontvangen.

S. GREIJDANUS.

INGEZONDEN.

Aan de Redactie van het Gereformeerd Theologisch Tijdschrift.

Geachte Redactie.

Natuurlijk geen critiek op critiek. Ik moge echter opmerken, dat Prof. Ridderbos zijn lezers een min-juist beeld geeft van inhoud en strekking mijner rectorale oratie, wanneer hij hun niet mededeelt, dat deze gedragen wordt door de Gereformeerde Schriftbeschouwing, die van den eersten tot den laatsten zin het geheel beheerscht, waarom dan ook het canonieke en het theocentrische karakter der O. T.-sche geschriften in het volle licht wordt gesteld.

Ik stel te veel prijs op den naam van Gereformeerd theoloog dan dat ik dit, in welken kring dan ook, op den achtergrond zou willen schuiven. Daarom heeft het mij pijn gedaan, toen de indruk werd gewekt, als zoude ik „het karakter der Schrift als Gods Woord" niet klaar hebben doen uitkomen. Mijn professorale hoorders hebben mij dat wel anders gezegd!

Met dank voor de opname.

Driebergen, 30 Aug. '27. A. NOORDTZIJ.